

Darija Gabrić-Bagarić

Sarajevo

JEZIČNA ANALIZA ANONIMNOG RUKOPISNOG RJEČNIKA »SLOVOSLOVJE DALMATINSKO-ITALIJANSKO«

UDK 801-54

Rad primljen za tisak 1. srpnja 1988.

Kodeks »Razlika skladanja slovinska«, što se pod brojem 194 nalazi u rukopisnom fondu Knjižnice samostana Male braće u Dubrovniku, sadrži-pored ostalog — i jedan rukopisni rječnik, koji nosi naziv *Dizionario illirico-dalmatino-italiano, Slovoslovje dalmatinsko-italijansko*. Ovaj naslov dao mu je Kaznačić, a kako je glasio izvorni naziv ovog rječnika — ne znamo, jer je izgubljen i naslovni list i početne stranice rječnika sve do natuknice *basctinik*.¹

Na ovaj rječnik skrenuo je pažnju Pavo Mitrović još 1909. g. i na osnovu dosta oskudnih podataka pretpostavio da bi autor rječnika mogao biti Bartol Kašić, pisac prve gramatike našega jezika.² Upoređujući leksiku ovog rječnika s leksičkim fondom Vrančićeva, Mikaljina, Della Bellina, Voltiggijeva i Stullijeva rječnika, Mitrović je zaključio da se radi o samostalnom djelu, dok su podudaranja sa Vrančićem »posve razumljiva jer su obojica čakavci«. Mitrović je svoja razmatranja zaključio opaskom da se radi o jednom od najstarijih rječnika, koji dolazi iza Megiserova i Vrančićeva, a ako je Kašićev, onda i prije Mikaljina.³

Već površan pogled u leksičko blago ovog rječnika otkriva izrazitu ovisnost o Vrančiću, a ne nikako »malobrojna i posve razumljiva podudaranja«, kako tvrdi Mitrović. Mitrovićevo nalazi i pretpostavke, međutim, određuju bitno sve potonje analize, upućuju, zapravo, istraživača da ovaj rječnik odmjerava prema Kašiću, s jedne, i prema Vrančićevu »Dikcionaru«, s druge strane.

S Vrančićevim »Dikcionarom« neophodno je uporediti leksički fond i leksi-kografski postupak, dok se s Kašičevim jezikom moraju uporediti grafijsko-ortog-rafska i jezična svojstva rječnika (prvenstveno fonetska i morfološka).

OPIS RJEČNIKA

Rječnik ima 262 strane. Leksičko blago izloženo je u dva stupca, u kojem prvi predstavljaju srpskohrvatske, a drugi talijanske lekseme. Natuknice su, dakle, srpskohrvatske. Rječnik je pisan latinicom. Od početka rječnika do polovice slova O natuknice su akcentirane, a poslije toga, odnosno poslije 119. strane, akcenti izostaju.

Bez posebnog sistema vršene su ispravke na srpskohrvatskim riječima, i to tako što je istom rukom kojom je pisan rječnik dodavano e iznad reda, pa smo od ikavskog: *bida*, *bili* dobili *bi^eda*, *bi^eli*. Naknadno su dodavani ijekavizmi *liecnik* (uz natuknicu *likar*) i *lieciti* (uz *liciti*). Kod riječi *dil* dodana je štokavska forma *dio*. Gramatička obrada natuknica sprovedena je dosljedno do slova O, a poslije toga gramatički aparat uz natuknice ili sasvim izostaje ili se javlja sporadično.⁴

GRAFIJA RJEČNIKA

Zanimljiva su u rječniku ona grafijska rješenja koja se ne slažu sa stanjem u savremenoj latinici, pa će samo ona ovdje i biti predmet razmatranja. Istovjetnost slovnih oznaka za pojedine glasove u današnjoj latinici i u rječniku ne zahtijevaju poseban osvrt. (Na isti način kao i u savremenoj latinici označavaju se glasovi: a, b, d, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, r, s, t i djelomično e). Specifična grafijska rješenja ovog rječnika donosimo u pregledu zajedno sa primjerima:

/c/ = c, ç, z	opatica ₁₁₁ ; noznica ₉₈ ; çilina ₁₈ ; çiniti ₁₉ ; ozat ₁₁₇ ;
/č/ = c	bicva ₂ ; cest ₀₁₄ ; Bnetcanin ₆ ;
/ć/ = ch, chi, cchi, cch, tyl	lupexchina ₇₃ ; scich ₆₂ ; chiutiti ₁₅ ; cistochia ₁₆ kucchia ₆₄ ; braticch ₉ ; locchika ₇₁ ; mocch ₈₃ ; buducchi ₁₁ ; posvetyen ₁₃₅ ; nasityen ₈₉ ; na- vratyeny ₉₀ ;
/ǰ/ = gl (finalni položaj), gli (pred vokalima)	kascagl ₅₅ ; kragl ₆₂ ; gliudi ₃₇ ; gliubodivnik ₃₇ ; grabglie ₄₀ ;
/Ǳ/ = gn	ggnilad ₃₄ ; magne ₇₄ ; kgniga ₅₆ ; ditignstvo ₂₃ ;
/kv/ = qv, qu	loqva ₇₁ ; qvocka ₁₅₆ ; qvas ₁₅₆ ; quasina ₁₅₆ ; cerqua ₁₈ ;
/š/ = sc	casca ₁₃ ; scirok ₁₉₁ ; scibica ₁₉₁ ; brascno ₉ ;
/u/ = V, u	Vpecchi ₂₁₁ ; Vskok ₂₁₂ ; Vsta ₂₁₂ ; opustiti ₁₁₂ ; orudye ₁₁₃ ;
/v/ = V, v	Vaditi ₂₁₆ ; Varosc ₂₁₇ ; opraviti ₁₁₂ ; zvizda ₂₅₀ ; zvoniti ₂₅₀ ;
/z/ = z, x	zabava ₂₃₉ ; prozor ₁₅₂ ; zrak ₂₄₉ ; poxriti ₁₃₉ ; poxirati ₁₃₉ ;
/ž/ = x	xena ₂₂₉ ; xelizo ₂₂₉ ; xmul ₂₃₁ ; xabica ₂₂₈ ; xep ₂₂₉ ;
/r̥/ = ar, er	nozdarva ₉₈ ; marscav ₇₄ ; carvotocina ₁₃ ; cerqua ₁₈ ; tver ₂₀₄ ; serçe ₁₆₇ ;

/j/ = y	dvostruk ₃₁ ; dvoyci ₃₁ ; maystor ₇₆ ; yabuka ₂₃₄ ; yazik ₂₃₄ ;
/d/ = dy	osudyuyem ₁₁₅ ; uvridyen ₂₁₄ ; ukradyen ₂₀₈ ; yedinorodye- ni ₂₃₅ .

Sporadično se za /i/ javlja oznaka *ij*: *mij*₇₈; *pijsati*₁₂₄.

U inicijalnom položaju *e* čita kao *je* u primjerima: *eretik*, *ereticaski*₃₁; dok se za označavanje glasa *e* upotrebljava i dvoznak *ae*, ali isključivo u označavanju nastavka gen. sg. imenica žen. roda na *a* (bilina, *ae*, *f*; brada, *ae*, *f*), u čemu treba vidjeti latinsku tradiciju.

Uporedimo li ovaj grafijski nacrt sa Vrančićevim, uočićemo djelomična podudaranja, vezana za rješenja: /ć/ = *ch*; *ty*; /c/ = *z*; /d/ = *dy*; /j/ = *y*; /r̄/ = *ar*; /s/ = *s*; /u/ = *v*; /ž/ = *x*. Autor našeg rječnika nema, međutim, niza rješenja za specifične srpskohrvatske foneme koje nalazimo kod Vrančića.⁵ Uporedba sa Kašićevim grafijskim nacrtom, datim u *Institutiones*, pokazuje znatno veća podudaranja, odnosno slažu se sva rješenja, sa izuzetkom oznaka *ty*, *ch* za /ć/; *dy* za /d/, jer u *Institutiones* Kašić još nema glasa *đ*. Kašić u *Institucijama* za glas /c/ predlaže samo znak *ç*, i po tome se razilazi sa rječnikom.⁶

Ma koliko se može raditi o pripadnosti istoj grafijskoj školi i o povodenju za istim grafijskim uzusima, podudarnost grafijskih sistema može biti ozbiljan indikator autorstva.

PRAVOPIS RJEČNIKA

Pravopis rječnika je dosljedno morfološki, sa neznatnim brojem odstupanja u pravcu fonološkog načela, kao što su slučajevi: britkost, serçe.

Udvojenih vokala nema, dok je udvajanje konsonanata svedeno na mali broj primjera: *pittomi*, *pijsatti*, *dillati*₂₂; *nositti*₉₈.

Pisanje glasa *j* dosljedno je sprovedeno tamo gdje se u osnovnoj riječi *j* nalazi u sekvenci *oi*: *boyim* se, *gnoyiti*, ili u sekvenci *ie*: *biyem*. Ima, međutim, znatan broj slučajeva gdje se *j* izostavlja.

Redovito se *j* ispušta u sekvenci *ia*: *priazan*, *priategl*₁₄₂; *pria*₁₄₂; *diak*₂₁; zatim u sekvenci *ie*: *opien*₁₁₂; *prie*₁₄₂; *bien*₂; kod *oi*: *Vboiča*₂₀₅.

Iza suglasnika *j* se bilježi: *boxyi*₈; kao i u štokavskom liku odnosne zamjenice: *koyi* 61.

Bez *j* su pisani oblici: *meu*, *meuto*₇₈.

Pisanje, odnosno izostavljanje glasa *j* ne javlja se ovdje ni sa kakvim specifičnostima u odnosu na tradicionalnu ortografsku normu.⁷

AKCENTI

Autor rječnika upotrebljava tri akcenatska znaka: ´, ^ i `.

Primjeri akcentuacije:

1) ` nalazimo u sljedećim riječima: *bezpàmetan*, *biglièg*, *bìskup*, *biyem*, *brascnò*, *bràt*, *cir*, *cùdo*, *cuvàti*, *càr*, *danica*, *divà*, *dòm*, *Ivàn*, *kàrst*, *làv* itd.

Iz ovih primjera je evidentno da ovaj znak `obilježava kratki akcenat, i to najčešće nepreneseni (izuzetno je prenesen u riječi biskup i njenim izvedenicama). Upotreba ovog akcenta (gravisa) odgovara čakavskom kratkosilaznom akcentu ^, što upućuje na čakavsko porijeklo autora rječnika. Kako su natuknice rječnika samo djelomično akcentirane (do str. 119), nije moguće vršiti neka šira poređenja sa akcentuacijom kod Kašića. No ako pogledamo leksiku *Institutiones* koja ima ovaj znak, vidimo da se podudaraju akcenti u tom djelu i u ovom rječniku kod ovih leksema: kùchia, òko, besida. Ostale lekseme koje kod Kašića u *Institutiones* nose ovaj akcenat nije moguće porediti sa rječnikom, jer su one u rječniku neakcentirane.

Manji broj primjera pokazuje da se ovaj znak nalazi nad dugim slogom: blag-dàn, lòv, càrn, što može biti greška.⁸

2) Znak ^ nalazimo u sljedećim slučajevima:

bî^oda, bìgl, brîxan, cêsto, clân, crîp, duxnik, krîx, lûc, Hvâr, glâva.

U ovoj skupini sa Kašićevim *Institutiones* možemo uporediti samo jednu podudarnu riječ, *lûc*, koja se javlja, očito, sa istim naglaskom. Kako u čakavskom riječi *luč* i *Hvar* imaju akut, možemo pretpostaviti da je autoru rječnika znak ^ služio za obilježavanje akuta.

Ostale riječi sa ovim akcentom omogućavaju da se ovaj znak shvati kao oznaka dugosilaznog akcenta /*â*/.⁹

3. Treći znak ´ u riječima: dån, méso, drívo, dvá, críkva, prema stanju u čakavskom dijalektu, trebalo bi da označava dugosilazni akcenat. Ove riječi sa istim ovim akcentom dolaze i u Kašićevoj gramatici. Da je ovaj znak doista služio za obilježavanje dugosilaznog akcenta, dokaz su i primjeri: cvít, dúh, grád, mráv, bóg, méd, nóć. Iste riječi u *Institutiones* imaju znak ^ za označavanje dugosilaznog akcenta, i po tome se Kašić razilazi sa autorom našeg rječnika.¹⁰ Isti znak ´ služi pisцу rječnika i da obilježi čakavski akut ~ (zavinuti naglasak): Běč, tvóy, líp, máli, krágl, domáčchi, gospodár, mlíko, písmo. Ove riječi apsolutno su isto akcentirane i u Kašićevom djelu *Institutiones*.¹¹

Iz ovog kratkog pregleda može se zaključiti da autor rječnika dosljedno upotrebljava znak ` (gravis) za kratkosilazni akcenat. Znakovi / i ^ imaju dvije funkcije, služe za označavanje dvovrsnih akcenata, dugosilaznog i akuta, što bi se moglo protumačiti kao svojevrсна nedosljednost. No mnogo je vjerojatnije da ovim znakovima autor rječnika želi označiti naglašeni dugi slog, bez obzira na kvalitet akcenta.¹² Da li se na građu ovog rječnika može primijeniti tvrdnja da u starijoj tradiciji nalazimo akutom obilježen dugosilazni naglasak, a cirkumfleksom čakavski akut (zavinuti) i štokavski dugosilazni, kao što se to može dokazati kod Kašića, nije moguće precizirati u kraćoj raspravi koja ima za cilj opis svih jezičnih osobina.¹³ Za cilj koji ovaj tekst sebi postavlja — odrediti rječnik prema Kašiću kao eventualnom autoru — poredbе ovdje iznesene mogu biti sasvim dovoljne. Na osnovu tih poređenja može se govoriti o podudarnosti akcentskih tipova u Kašićevim *Institutiones* i u ovom rječniku.

Bitno je očito slaganje u nekim pojedinostima, kao što je prevlačenje akcenta sa otvorenog zadnjeg sloga na predzadnji u vidu akuta: písmo, mlíko (od starijeg písmo, mlíkò), te posebno primjer iz rječnika dítè`èta. U ovom slučaju Kašić ima u *Institutiones* díte, sa povučеним kratkim naglaskom sa posljednjeg sloga na pretposljednji dugi (dítè). U rječniku su označene obje mogućnosti, sa naglašenim

kratkim posljednjim slogom (ditè) i sa prevučenim na prevučenim na pretposljednji u vidu $\hat{}$.¹⁴

Treba još napomenuti da rječnik nema nekih današnjih karakteristika akcenta sjevernodalmatinskih otoka, kao što je npr. upotreba metatonijskog $\hat{}$ u primjerima: *lòkva, mêtla, blítva, kràva, bogât (na Pagu)*. U rječniku su ove lekseme akcentirane ovako: *lòkva, metlà, blítva, kràva, bogât*.¹⁵

Ova činjenica upućuje na mogućnost da u vrijeme kad je nastao ovaj rječnik specifičnosti današnje paške deklinacije nisu još bile razvijene, ili ih je autor, ako je to bio Kašić, kao lokalne nastojao izbjeći.

GRAMATIČKA OBRADA NATUKNICA

Za razliku od Vrančićeva *Dikcionara* ovaj rječnik promjenljive riječi navodi sa osnovnim gramatičkim aparatom, s tim što se taj princip dosljedno primjenjivao do polovice slova O, a poslije toga gramatičke oznake javljaju se sporadično, odnosno natuknice su češće bez gramatičkih odredbi.

Imenice su date s oznakom roda prema latinskom (n, f, m- neutrum, femininum, masculinum) i sa nastavkom gen. sg.; pridjevi i redni brojevi, kao i prisvojne i pokazne zamjenice navodeni su u nom. sg. sva tri roda (*mlak, a, o; drugi, a, o; oni, a, o; oti, a, o; moj, a, e*).^{**}

Posebne natuknice predstavljaju priloz: (*bidno, pravedno, slobodno, skladno...*).

Glagoli su navedeni u infinitivu, a lični i nelični oblici nekih glagola pojavljuju se kao zasebne natuknice (a ne odmah uz infinitiv) tamo gdje im po abecednom poretku u rječniku pripada mjesto. Međutim, u gramatičkim obavijestima o pojedinim kategorijama ima specifičnih postupaka koji zahtijevaju poseban komentar.

a) Imenice

U malom broju primjera status natuknice imaju zavisni padeži imenice, te nalazimo kao natuknicu: gen. sg. *trna, psa*; nom. pl. *sinovi*, vok. sg. *puče*. Navođenje gen. sg. imenice nije potpuno isto kao što je uobičajeno u mlađim i (ili) savremenijim leksikografskim djelima.

Dok kod imenica žen. roda na -*a* daje nastavak gen. sg. *e* (ae) ili kod imen. sr. roda na -*o/-e* (I Beličeva vrsta) nastavak -*a*, što — uz poznavanje normalnih odnosa u deklinaciji — omogućava formiranje i ostalih padežnih oblika, kod imenica m. r. (I Beličeva vrsta), sred. roda (II Beličeva vrsta) i žen. roda na suglasnik (IV Beličeva vrsta) uz nastavak za gen. sg. ponavlja i dio osnove.

Primjeri:

1. ženski rod na -a: brana, ae, f; čaša, ae, f; divica, ae, f; kniga, ae, f; vladika, ae, f, itd.
2. sr. rod I vrsta: blago, a, n; črnilo, a, n; ditiñstvo, a, n; gospodstvo, a, n;
3. sr. rod II vrsta: ime, ena, n; dite, eta, n; vrime, na, n;

^{**} U nastavku članka primjeri će biti doneseni u transkripciji, jer za dalju analizu teksta nije bitan grafijski izgled riječi. Savremeni pravopis i grafija izabrani su i iz tehničkih razloga.

4. muški rod I vrsta: a) bubañ, ña, m; gatavac, vca, m; gudac, dca, m; češa], š]a, m; črčak, čka, m; Juraj, rja, m;
 b) branite],]a, m; bodež, ža, m; celov, va, m; mraz, za, m; snig, ga, m; trud, da, m;
 c) likar, a, m; licimir, a, m (izuzetno);
5. žen. rod IV vrsta: bol, li, f; bludnost, sti, f;]ubav, vi, f,; mladost, sti, f; noć, ći, f; oholost, sti, f.

Ovaj tip navodenja gen. sg. uz ponavljanje i dijela osnove opravdan je u svim slučajevima gdje se radi o deklinacijskim posebnostima, kao što je slučaj sa imen. muškog roda sa nepostojanim -a (tačka 4 a) ili srednjeg roda sa tzv. proširenjem osnove (tačka 3). No kod imenica iz tačke 4 b ponavljanje dijela osnove nema opravdanja, jer u deklinaciji tih imenica nema posebnosti. To je autor rječnika i osjetio, pa ponekad, ali zaista rijetko, navodi gen. sg. na uobičajen način, kao što je to ilustrovano u tački 4 c. Nije opravdan ovakav način označavanja gen. sg. ni kod imenica žen. roda na suglasnik, osim što se autoru činilo da se radi o specifičnom deklinacijskom tipu s obzirom na rod imenica.

Bez obzira na neobičnost postupka, očito je autor razmišljao o deklinacijskim svojstvima jezika i nastojao ih u rječniku registrirati. Ovdje se nameće pitanje namjene rječnika, svrhe u koju je sastavljen i za koga, odnosno kome su upućene gramatičke napomene uz natuknice. Očito je rječnik morao osposobljavati za komunikaciju, pisanu i usmenu, a korisnik je morao poznavati gramatički sistem srpskohrvatskog jezika da bi se — uz obavijesti koje nudi rječnik kao gramatička uputstva — mogao služiti leksičkim fondom.

b) *Glagoli*

Vrlo srodan postupku kod imenica je i način obrade glagola. Pored infinitiva autor rječnika daje i lične i bezlične forme, ali samo od onih glagola gdje se lična forma (ili bezlična) pojavljuje sa nekom specifičnošću u odnosu na infinitivni lik.

Prezentske forme navedene su kod onih glagola koji imaju u prezentu kakvu glasovnu promjenu, kao što je slučaj sa tipom lagati-lažem, lažeš; gdje imamo jotovanje osnovnog suglasnika; ili kod glagola čija se osnova infinitiva razlikuje po nekoj crti od prezentske osnove, kao što je slučaj sa tipovima glagola: zvati-zovem; iti-idem; dojti-dojdem; zakleti se — zakunem se, te kod glagola sa odnosom osnova -ivati/-ujem: imenovati-imenuje, celivati-celujem. Navođenje ovih formi nije lišeno smisla i otkriva da autor poznaje specifičnosti konjugacije. Ovakav postupak upućuje na autora koji razmišlja sistematično o jezičkom sistemu i svjestan je postojanja određenih relacija u glagolskom sistemu.

Glagoli I Belićeve vrste tipa *pasti* i *vrći* navedeni su i u formama aorista i trpnog pridjeva: vrgoh, vrže, vržen; padoh, što opet pokazuje da rječnik posebno navodi slučajeve glagolskih formi markiranih glasovnim promjenama ili specifičnostima u odnosu glagolskih osnova (pasti-padnem; stari infinitiv pad-ti > padsti > pasti).

Glagolski trpni pridjev navođen je redovno kod onih glagola koji u ovoj formi imaju staro jotovanje: loviti-lov]en; kao i tamo gdje je osnova infinitiva izmijenjena u odnosu na oblik trpnog pridjeva: dovesti-doveden.

Posebnost glagola komponiranih sa *iti* istaknuta je navođenjem glag. rad. pridjeva: došal, šla, šlo.

Ima, mada rjeđe, primjera navođenja ličnih oblika tamo gdje za to nema puno opravdanja, kao što je slučaj sa prezentom *kajem se* prema infinitivu *kajati se*, ili kod glag. trpnih pridjeva: utišen (utišiti); tumačen (tumačiti), utišten (utištiti).

Kao posebne natuknice javljaju se sljedeće glagolske imenice: videnje, dugovanje, virovanje i sl, te glagolski prilozi sadašnji: videći, bdeći, kajući se itd.

Za pomoćni glagol *biti*, pored forme imperfekta, nalazimo i oba glagolska priloga i glag. imenicu *bitje*, što je s obzirom na frekventnost ovog glagola i njegov status pomoćnog glagola sasvim opravdano. Za pomoćni glagol *jesam* navodi samo l. l. sg., što malo iznenađuje. Kod glagola koji su uobičajeni samo u ličnim formama, odnosno gdje infinitiv nije običan, autor rječnika navodi samo ovjerene forme: *velim* i *veli se*. Uz formu *vaļa* napominje »con Infinitivo«, što upućuje na način upotrebe i značenje (mora se, treba uraditi ono što je rečeno infinitivom).

c) Zamjenice

Zanimljivo je da u rječniku nedostaju neke lične zamjenice: *on, ona, ono*, kao i plural tih zamjenica, mada postoje oblici zavisnih padeža: *ńega, ńe*. Prema ličnoj zamjenici *ja* stoji dat. *meni* kao posebna natuknica; uz *ti* nalazimo *tebe* i *s tobom* također kao posebne natuknice, ali ne uz nom. *ti* već na onim mjestima u rječniku gdje to nalaže abecedni poredak. Prema nom. *mi, vi* zavisni padeži nisu navedeni.

Zavisni padeži ostalih zamjenica, posebno pokaznih i prisvojnih tretirani su također kao samostalne riječi i odvojene su od svojih nominativnih formi. Upitne zamjenice javljaju se u štokavskoj i čakavskoj formi: *ča* i *što*, za lice pored *tko* i *ka* ima funkciju upitne zamjenice, *zašto* je paralelno dato sa *zač*. Odnosna zamjenica pored štokavske forme *koji, a, e* registrirana je i u čakavskom liku *ka*; odrične imaju forme *ništa, ništar, nišće*, a neodređene: *niki, a, o*. Opća zamjenica dolazi u formama: *vas, sfa, sfe*; *vas, sva, sve*; *svega, svi, a, e*. Kao samostalne natuknice registrirani su oblici nekih zamjenica i prijedloško-padežni sklopovi: *sega, nadaj to*, *toga cić, nišće ne mańe, moja je*, i to tamo gdje to zahtijeva abecedni red, a ne pored nominativa zamjenice.

JEZIK RJEČNIKA

Pod jezikom rječnika možemo podrazumijevati samo jezik srpskohrvatskih natuknica, s obzirom da nema uz natuknice ni objašnjenja niti kakvog drugog srpskohrvatskog teksta.

Među naizrazitije fonetske osobine spada ikavska zamjena jata, sprovedena gotovo dosljedno. Registrovan je mali broj ekavizama, uglavnom od osnova: *cêlov-, cêsar-, susêd-, vênc-*.

Na početnim stranama, tačnije od slova *b* na 4. strani do *c* na 12-oj, ikavski oblici su ijekavizirani tako što je dodavano slovo *e* iznad *i*: *bi^eda, bi^ečva* itd.

Sporadične ijekavizme nalazimo u ostalom dijelu teksta veoma rijetko: *glijezań; lijèčiti, lijèčnik*, s tim što su ijekavski oblici *liječiti* i *liječnik* dodani ikavskim formama *ličiti, likar* kao paralelna natuknica.

Poluglas je zamijenjen sa *a*, čak i u slaboj poziciji, što upućuje na čakavsko porijeklo autora ili čakavski izvor rječnika (kadi, zamačica od kódi, zamóčica).

Grupa *v6-* u inicijalnom položaju zamjenjuje se sa *va* (vazam, vazeti) i sa *u* (uzeti, uznesenje). Prijedlog *va* (tal. in) javlja se kao posebna natuknica, dok forme *u* nema kao zasebne riječi već samo u spojevima: u dne, u dan, u to.

Nazal *ɛ* zamijenjen je sa *e*, osim u poziciji iza *j* (jazik, jačmik).

Vokalno *r* obilježeno je sa *ar/er*, što je dijelom grafijsko pitanje, a dijelom može biti odraz sjevernočakavske situacije. Refleks vokalnog *l* je *u*, sa izuzetkom primjera: trup, žomalce, koji se u istoj formi javljaju i kod Vrančića.

Rječnik naporedo ima oblike sa izmijenjenim finalnim *-l* i bez izmjene (došal, umukal, misal, oral, mrzal, prao, slao).

Refleks praslavenskog *d'* je *j/d'*, s tim što se *d'* (grafija *dy*) pojavljuje tamo gdje se nazire *d* u osnovi riječi: mlađi, naškođenje, žeđati, jedinorođeni prema: kolovoj, mejaš, meu, pogajati.

Prasl. grupe *stj*, *skj*, *zdj*, *zgj* imaju naporedo štakavski i šćakavski refleks: višćica, jošće, skrovišće, šćene, skupščina; ognište, godište, baština, šteta, odpušten; možjani. Neki štakavizmi dodavani su kao »ispravak« pored šćakavizama, kao što je u primjeru *šćeta*¹⁹⁰, gdje nakon dvije stranice imamo *šteta* neknadno upisano.

Novog jotovanja u rječniku nema: dojtj-dojdem, najti-najdem, sajti-sajdem, dok osnovni glagol glasi *iti-idem*.

Novije jotovanje se ograničeno javlja: kopje, trnje, zeje, grablje. Primjera sa nezavršenim novijim jotovanjem ima veoma mnogo, tako da se odsustvo ovog jotovanja može uzeti kao karakteristika jezika rječnika: šetnje, odvitovanje, neufanje, propetje, bitje, pošastje, zdravje, veselje, pristolje, milosrdje, tretji, divji, ladja, krstjanin, rodjaci.

Zbog ograničenog broja ijekavizama i ijekavsko jotovanje je zabilježeno samo u jednom primjeru: biļeg (biglieg).

Od ostalih fonetskih osobina treba pomenuti: dosljedno čuvanje glasa *h* svugdje gdje mu je po etimologiji mjesto, pojavu sekundarnog *h* u primjeru *polagahno*; izrazitu premoć *sv* u inicijalnom položaju prema izuzetnoj pojavi *sf*(*sfe*, *sfa*), odsustvo depalatalizacije u grupi *čr* (črčak, črļen, črv).

Disimilacijom je zahvaćena grupa *mń*, pa registriramo *pomńa* ali *pomļiv*; grupa *mn* u inicijalnoj poziciji ne trpi disimilaciju (mnogo) ali pored forme *znamen* imamo kao posebnu natuknicu disimilirano *zlamen*.

Srpskohrvatske natuknice rječnika ne pružaju mnogo materijala na osnovu kojih bi se moglo nešto više reći o deklinacijskim osobitostima djela. Treba, međutim, istaći naporedo navođenje štokavskih i čakavskih zamjeničkih formi, o čemu je već govoreno pri analizi leksikografskih postupaka. Tako su registrovani parovi: ča/što; zašto/zač, koji, a, e/ka — svi na onim mjestima u rječniku gdje im pripada mjesto po abecednom poretku.

Oblici zavisnih padeža tipa *sega* (gen. sg. od *saj*) upućuju na autora čakavca, kao i ostali čakavski likovi.

U oblasti konjugacije nema osobitosti koje bi zahtijevale komentar, osim što je nužna napomena da se uz oblike prezenta mjestimično dodaje oznaka »Ind. P.«, što bi moralo značiti indikativ(ri) prezent, a što govori o određenim gramatičkim znanjima sastavljača rječnika.

Deklinacijske osobitosti imenica nisu uočene, prvenstveno stoga što imenice dolaze u nom. sg., identičnom onom koji ima i savremeni srpskohrvatski jezik, pa se autorovo specifično dijalekatsko nanošenje ne opaža.

OSOBI NE VOKABULARA

Kako je već ustanovljeno da postoji izrazito podudaranje u pogledu leksičkog fonda između ovog rječnika i Vrančićeva »Dikcionara« (v. l. str.), treba dodati da se u ovom rječniku nalazi oko 3120 riječi iz Vrančićeva djela.

Ukupan broj riječi u ovom rječniku je oko 3700, dok Vrančić zajedno sa odjeljkom »ungarizama« ima oko 3900 sh. riječi.¹⁶

Potica j da se izvrši usporedba leksičkog fonda u ovom djelu sa Vrančićevim »Dikcionarom« došao je kao rezultat nalaza u našem rječniku onih leksema koje svoju prvu potvrdu imaju kod Vrančića: cakoliti, čarovnik, četvrtoč, desan, desna, dilovnica, dilovnik, doliman, dokonati, govorčin itd. Na osnovu tog fakta pošlo se u analizi dalje kako bi se utvrdio odnos našeg rječnika prema Vrančiću, prema njegovim eventualnim greškama, prema Vrančićevu leksikografskom postupku, prema Vrančićevoj talijanskoj leksici i sl.

Osnovna razlika između Vrančićeva i ovog rječnika je u koncepciji: dok je Vrančićev »Dikcionar«, kao što je poznato, petojezični rječnik, koji na prvom mjestu ima latinsku natuknicu (u I stupcu), koju onda objašnjava talijanskim, njemačkim, »dalmatinskim« i mađarskim paralelama, ovaj rječnik ima samo dva stupca, u prvom je srpskohrvatska natuknica, a u drugom talijanska paralela.

Autor ovog rječnika preuzimao je Vrančićeve srpskohrvatske riječi i dodavao im Vrančićeve talijanske paralele, pa se na osnovu toga može ovaj rječnik shvatiti kao djelo nastalo postupkom obrata, ali uz jednu bitnu novost i novi kvalitet: svakoj natuknici dodana je gramatička napomena.

Vrančić, nasuprot tome, riječi iz svih pet jezika, koliko ih ima u »Dikcionaru«, donosi samo u normaliziranom obliku (glagoli su u infinitivu, imenice u nom. sg., pridjevi i srodne vrste u nom. sg. m. r.; oznaka roda se ne pojavljuje).

Posebno je pitanje kriterij po kojem su birane riječi iz Vrančića, odnosno zašto neke riječi preuzima, a neke izostavlja.

Na prvi pogled se može zaključiti da autor i nema nekog kriterija pri izboru, po kome bismo onda mogli očekivati pojavu neke Vrančićeve lekseme. Kod nekog slova broj preuzetih leksema je jednostavno veći, a kod nekih manji. Ne može se, na primjer, ni nazrijeti razlog zbog kojeg nedostaju lekseme: dijamant, klin, koš, kum, kupeļ, lipota, narav, obala, pleme, prosjak (iako ima *prositī, prosećī*), razgovarati, razbor, šest, utroba, vinčati, vinac (mada ima venčac), od kojih su neke sasvim obične i služe za obilježavanje pojmova svakodnevnog života.

Evidentno je da ne preuzima neke riječi koje su kod Vrančića označene kao »ungarizmi« (*Vocabula-Dalmatica quae Ungari sibi usurparunt*): beteg, oblok, čabar, kruna...

U ovaj rječnik nisu ušli ni staroslavenizmi: glagoļe, rabiti, otrok, sobstvo.

Na početnim stranicama kod slova *b* neke su riječi prvobitno preuzete, bis, bisan, bilokast, blagodarstvo, blagost, a zatim su precrtane.

Da li se ove riječi autoru našeg rječnika nisu činile važne ili nisu zadovoljavale neki drugi kriterij, to današnji čitalac rječnika ne može znati, no bitno je da su one »izbačene« iz rječničkog fonda. Od Vrančića nisu preuzeti ni spojevi tipa: od lana, od olova, kao ni složenice: skladnoglasje (musica), brodarazbijenje (naufragium), ali ni leksema *skula*, koju bismo — kao civilizacionu — mogli očekivati.

Kad bismo mogli dokučiti razlog eliminiranja ovih riječi, možda bismo mogli otkriti i kriterij preuzimanja, odnosno razloge nepreuzimanja nekih leksema. Ovakvo ostaje dojam da je unošenje Vrančićeve leksike vršeno bez posebnog sistema.

Riječi koje od Vrančića preuzima kao svoju srpskohrvatsku natuknicu prenosi sa paralelom koju u talijanskom stupcu ima Vrančić, te tako ponavlja neke Vrančićeve greške. Primjer za to imamo kod lekseme *prozor*, gdje Vrančić navodi talijansku istoznačnicu *fenestra*, kao i naš rječnik, prema ispravnom talijanskom *finestra*.

Isti je slučaj i kod natuknice *parac*, gdje Vrančić ima *avvocato*, naš rječnik *advocato* (prema lat. *advocare*), a talijanski ta riječ glasi: *avvocato*.

Pod natuknicom *brist* i Vrančić i naš rječnik imaju tal. paralelu *faggio*, što je istovjetna greška u oba rječnika, pošto *faggio* u talijanskom znači *bukva*, a za *brijest* talijanska paralela je *olmo*. (v. dalje o Vrančićevim leksemama *ulmus/olmo*).

Ovakve »greške«, tipične za oba rječnika, dokaz su o ovisnosti ovog rječnika o Vrančićevom djelu.

Drugi dokaz o ovisnosti imamo u onim slučajevima gdje Vrančić u stupcu označenom sa »Dalmaticae« ima prazno mjesto, odnosno nema srpskohrvatski adekvat za latinsku natuknicu i istoznačnice iz drugih jezika. Tako se bez srpskohrvatske paralele pojavljuju kod Vrančića sljedeće latinske, odnosno talijanske riječi: *contumacia* (lat.); *ostinatione* (tal.) sa značenjem *tvrdoglavost*, što Vrančić ne registrira; prazno mjesto u srpskohrvatskom stupcu imamo i uz *monile* (*pendente*) za sh. riječ *ogrlica*; *poena* (*pena*) nema kao paralelu riječ *kazna*; isti je slučaj sa leksemama: *renes* (*rene*) — *bubreg*, *securitas* (*segurta*) — *sigurnost*, te sa već pominjanim *ulmus* (*olmo*) gdje nedostaje sh. riječ *brijest*. Takvih riječi ima kod Vrančića još dosta, odnosno ima još mnogo praznih mjesta u sh. stupcu. Naš rječnik ne pokušava da »popuni« prazna mjesta Vrančićeva »Dikcionara«, već jednostavno ne uzima ni talijansku riječ, pa tako ne mora ni tražiti sh. adekvat.¹⁷

Upravo ovaj fakat — da za tzv. prazna mjesta nije samostalno našao riječ, pokazuje kako ovisnost o Vrančiću, tako i potvrđuje ispravnost pretpostavke da je autor našeg rječnika svoj rad shvatio kao izradu obratnog rječnika prema Vrančićevu.

Autor ovog rječnika pokazivao je dosta samostalnosti pri izboru talijanskih paralela u onim slučajevima gdje Vrančić za jednu srpskohrvatsku riječ navodi više talijanskih, kao i tamo gdje jednoj talijanskoj leksemi odgovara više Vrančićevih srpskohrvatskih istoznačnica.

Leksema *pamet* kod Vrančića je paralela za sljedeće latinske i talijanske forme: *ingenium* (lat.) — *ingegno* (tal.); *intellectus* — *intelletto*; *memoria* — *memoria*; *mens* — *mente*. Nasuprot tome u ovom rječniku *pamet* kao talijansku paralelu ima *mente* i *ingegno*. Pod natuknicom *lodix* (lat) — *coltra* (tal.) Vrančić u sh. stupcu ima tri riječi: *guba*, *loža*, *bi*/ a pod *cento* (tal. *schiauína*) ima *guba*, *bi*/. Ovaj rječnik za leksemu *bi*/ kao paralelu u talijanskom stupcu ima riječ *schiauína*, ispod koje se

vidi prekrizišeno *coltra*. Riječ *guba* prevedena je sa *coltra*, dok se *loža* javlja kao kontaktni sinonim uz *ložnica* i prevedena je sa *letto* (krevet). Ovdje se vidi da je autoru rječnika na umu preciznost značenja, jer *loža* ne može nikad biti sinonim uz *guba* i *biļ*, s obzirom da su to nazivi za pokrivač.

(Vrančić ima *loža* sa značenjem *krevet*, ali pod natuknicom *culcitra* (lat) — *matarazzo* (tal), a za talijansko *letto* (lat. *cubile*) navodi kao paralelu u sh. stupcu *odar*.)

Identičan postupak imamo i uz riječ *koža*, koja kod Vrančića ima 4 istoznačnice, ili kod riječi *kraj* za koju Vrančić daje 5 paralela, a naš rječnik samo po jedno značenje.

Iz toga se da zaključiti da je autor ovog rječnika vršio odbir talijanskih paralela vodeći računa o preciznom značenju pojedinih riječi, ali ne imajući uvijek na umu homonimiju (*koža*, *kraj*) ili nijanse značenja. Odbir talijanske paralele pokazuje kakvo značenje ima sh. riječ za autora, pa bi se na osnovu toga — nakon jedne preciznije analize, što nadilazi prostor i ambicije ovog rada — mogla odrediti dijalekatska pripadnost pisca rječnika.

Izbor između više talijanskih paralela navodio je nekad autora ovog rječnika da ponovi neke Vrančićeve greške. To je slučaj sa primjerom *statim* iz Vrančićeva »Dikcionara«, koji je preveden sa *jezda* (*yezda*), *tudje*, a talijanski stubac ima paralelu *subito* (*odmah*).

Vončina smatra da je *yezda* tiskarska pogreška i da bi tu trebalo da stoji *vezda*, kao kajkavski lik riječi *vazda* (u kojem slučaju paralela *subito* nema smisla). U ovom rječniku nalazimo *jezda* sa paralelom *subito*, što znači da i ovaj autor shvaća riječ *jezda* ne kao *vazda*, već kao *odmah*, a što indirektno pokazuje da ponavlja Vrančićevu grešku i da se služio tiskanim primjerkom Vrančićeva »Dikcionara«, a ne eventualnim (pretpostavljenim) rukopisnim primjerkom.¹⁸

S. v. *tudje* naš rječnik kao paralelu daje dvije talijanske riječi: *incontanente*, *subito*, dakle, obje sa značenjem *odmah*.

Za razliku od toga kod Vrančića za *tudje* dolazi 5 latinskih paralela (*confestim*, *continuo*, *quumprimum*, *repente*, *statim*) i 3 talijanske (*subito*, *incontamente*, *quanto prima*).

Jedan broj riječi ovog rječnika nema talijansku paralelu. Među riječima koje nisu preuzete iz Vrančića, odnosno koje su rezultat samostalnog rada ovog autora, unesene neovisno o »Dikcionaru«, bez paralele se javljaju: *bļu* (prezent glagola *bļusti*; *vjerovatno*), *bojim se*, *koji*, *mečiti*, *momak*, *kravosac*, *prilipak* (nejasno značenje), *vlastelin*, *jačmik*. Najjednostavnije je pretpostaviti da pisac rječnika nije znao kako glase talijanske paralele.

Druga grupa leksema bez paralele je preuzeta iz Vrančića, ali je preuzimanje djelomično: srpskohrvatska riječ je prihvaćena, a talijanska paralela nije. Takav je slučaj s primjerima: *kostka*, *kopito*, *odapranje*, *ostavljenje*, *ribnik*, *srce*, *slipiti*, *sluh*, *vlastiti*, *zarebarnik*, *znamen*. Ispuštanje talijanskih paralela možemo shvatiti upravo kao izostavljanje, kao posljedicu nemarnosti, što je lako prihvatiti kad se radi o općepoznatim i nemarkiranim riječima (*kopito*, *srce*, *sluh*). Moguće je, međutim, da je pisac rječnika bio nezadovoljan — najopćije rečeno — Vrančićevom paralelom, pa je želio naći bolju riječ od Vrančićeve talijanske, ili je možda smatrao da je bolje bez paralele nego s paralelom koja je netočna.

Da je autor ovog rječnika mogao stvarno tražiti adekvatniju talijansku paralelu od one koju nudi Vrančić, imamo dokaz kod riječi *kostka*. Vrančić ovu leksemu ima s. v. *alea*; tal. dadi; njem. Würfel, mađ. kocka, a »dalmaticae« je *koszka*.

Kako je autoru ovog rječnika *kostka* vjerojatno značilo deminutiv od *kost*, on nije mogao uzeti paralelu *dadi* sa značenjem *kocka*, *ždrijeb*. Očito nije znao ni da je *kocka* nastalo od starijeg *kostka*, nakon gubitka poluglasa i slivanja *st* u *c*. Tu je on osjetio izvjestan nesklad između srpskohrvatske riječi i njene paralele u drugim jezicima, pa je talijansku paralelu u svom rječniku sasvim izostavio, očitujući time svoju nedoumicu izazvanu oblikom riječi.

Primjeri izostavljanja talijanske paralele ovdje su kompletno popisani, pa možemo reći da je ta pojava zaista ograničenog obima i da ne mijenja bitno fizionomiju rječnika.

Poseban problem predstavljaju lekseme koje ima samo naš rječnik, odnosno koje nisu preuzete iz Vrančićeva »Dikcionara«. Takvih je riječi oko 700, što nije neznan broj za leksikografsko djelo ovogavnog vremena. Tu ćemo leksiku zvati zasebnu ili samostalnom, gdje se samostalnost pravda neovisnošću o Vrančiću.

Zasebnu leksiku moguće je klasificirati u nekoliko grupa, dijelom po relaciji koju imaju sa Vrančićevom leksikom, a dijelom po značenjskim kriterijima.

Prvu grupu čine lekseme izvedene različitim sufiksima od riječi za koje zna Vrančić, a koje je i ovaj pisac preuzeo iz Vrančića. Ovaj skup leksema predstavljen je dakle derivatima koje je napravio autor rječnika. To je leksika tipa: bnećaki, Bnećanin (prema Vrančićevom Bneći); bolest (Vr. bol, boliti); britko (Vr. britkost); črčati (Vr. črčak); častni (Vr. čast); čekanje (Vr. čekati); človički (Vr. človik); cesarstvo, cesarov (Vr. cesar); devetoč, devetkrat (Vr. devet); divički, divojka (Vr. diva, divica); družina (Vr. drug); dugovati (Vr. dug); grbav (Vr. grba); gladan (Vr. glad); glasje (Vr. glas); gnojiti (Vr. gnoj); hudoba (Vr. hud); ispovidnik, ispovist (Vr. ispovidati se); kapljati (Vr. kaplja); krstjanin, krstjanski, krstjenje (Vr. krst); knigar, knižan, knižice (Vr. kniga); kitje (Vr. kita); korenje (Vr. koren); kozlić, kozljiv (Vr. kozle); ličenje, liječnik (Vr. ličiti); listje, listak (Vr. list); mastiti (Vr. mast); noćas (Vr. noć); nozdrva (Vr. nos); oholost (Vr. ohol, oholija); postati, postanje (Vr. post); pitanje (Vr. pitati); pitanje (Vr. pitati); poganski (Vr. poganin); poznanje (Vr. poznati); pravednost (Vr. pravedan); propetje (Vr. propeti); psovanje (Vr. psovati); pučanin, pučanski (Vr. puk); sladost (Vr. sladak); starac (Vr. star); svetac (=praznik, Vr. sveti); tamnica, tamnost (Vr. taman); tumačitelj (Vr. tumačiti); tužan (Vr. tuga); tvorac (Vr. tvoriti); uzašastje (Vr. uzajti); vrimenit (Vr. vrime); vičanstvo (Vr. vik).

Većinu ovih izvedenica ima i Mikalja u svom »Blagu jezika slovinskoga«, što otkriva vezu između Mikaljina leksikografskog rada i ovog rječnika.

Vrlo srodna ovoj prvoj grupi leksike je ona skupina zasebnih leksema gdje naš autor dopunjava na neki način Vrančićev leksički fond tako što Vrančićevoj osnovnoj riječi dodaje one tvorbe koje jezik ima — ili po strukturi može imati — a Vrančić ih nije zabilježio. Takvi su primjeri dodavanja riječi *razum* uz Vrančićev glagol *razumiti*; ili uz Vrančićeve imenice *ručak*, *promña*, *potop*, *pir*, *dug*, *dugovanje*, *otrov*, *propast* dodaje glagole: *ručati*, *pomñiti*, *potopiti*, *pirovati*, *dugovati*, *otrovati*, *propasti*, te glag. trpni pridjev: *potopjen*. Dopuna ima i u vidu pridjeva dodatih uz imenice, kao što je slučaj *temelj*, uz imenicu *temelj*, glagol *mrziti* dodaje naš rječnik uz Vrančićev pridjev *mrzak*, a imamo kao dopunu i pridjev formiran

na osnovu nekog drugog pridjeva iz Vrančića, kao što je prema Vrančićevom *bosonog* dodano *bos*.

Uz prilog *pišice* (Vrančić) naš rječnik uvodi i imenicu *pišac* (pješak).

Treću grupu zasebne leksike našeg rječnika čine oblici promjenljivih riječi, najčešće lični i nelični glagolski oblici u vrijednosti zasebnih natuknica, nastali prema uvijek i samo infinitivnom obliku kod Vrančića. Takvi su primjeri: bijeh, bio, bila, bilo, bivši, bižim, bodem, bojim, bojeći se, celujem, čujem, ciñen, derem, došal, dojdem, izvučem, kažem, kažući, klanám se, lajem, lažem, lovjen, mogu, morem, mučim, mučen, naučen, najdem, neću, obidujem, obvezujem, očitujem, odrižem, odvezujem, osuđujem, okušam, oslobođen, padati i lični oblici: padoh, padi, te glag. pril. padajući, padeći; slali smo, sijući, sajdi, račem, psujem, psovan, propadam, prikazujem, postavljen, pokrивam, počnem, težem, težeš, ugrizen, ukraden, umaram, vapijem, vrgoh, vrže, vržen, velim, veli se, vođen, želeći.

Prema pozitivu *star* (Vrančić) naš rječnik uvodi i komparativ *stariji* kao posebnu natuknicu. Kao zasebne natuknice javljaju se i već pominjane forme zavisnih padeža zamjenica ili prijedložko-padežni spojevi: ñega, ñe, nadaj to, cića toga, s tobom, na vrime i sl., što kod Vrančića ne postoji.

Jedan sloj zasebne leksike čine složenice formirane prefiksiranjem osnovnih glagola poznatih Vrančiću, pa registriramo: izvoditi, istući, istumačiti, isprošiti, opteći, optočiti, opslužiti, ophoditi, poginuti, zginuti, zgoditi se, zguliti (naravno u rječniku sve pisano morfološkim pravopisom). U svim ovim slučajevima model za tvorbu našao je kod Vrančića, jer se i kod njega javljaju isti prefiksi.

Ima, međutim, jedan broj glagola složenih na isti način, ali prema kojim ne stoji prosti glagol kod Vrančića: iskusiti (i iskusenje), dopovidati, odmetnuti, dohiti, odnimati se itd.

Za leksiku ovih grupa bitna je odredba da su proistekle na ovaj ili onaj način iz Vrančićeva fonda.

Postoji zatim jedan broj leksema koje nema Vrančić i koje nisu ni proizašle, na bilo koji način iz Vrančićeva fonda. To su lekseme koje bih nazvala neovisnim i koje mogu otkriti kako leksikografske stavove našeg pisca, tako i njegovo porijeklo.

Neovisne lekseme moguće je klasificirati u nekoliko grupa po značenjskom kriteriju. Prvu i najmanju grupu čini onomastička cjelina, gdje se nalaze toponimi, antroponimi, etnonimi (sa izvedenicama): Beč, Hvar, Kotor, Split, Zadar, Ivan, Jakov, Juraj, Hrvat (hrvatski), Krañac, slovinski, Turak, Turčin (turski), Vlah (vlaški), Židov, Žudij (žudijski). Ovaj rječnik ima i toponim Rim, po čemu se podudara sa Vrančićem.

Slijedeću grupu nezavisne leksike sačinjavaju nazivi zanimanja, staleža i zvanja, odnosno titula: car, dijak, gusa, posnik (ispovjednik), redovnik, vlastelin, vladika.

Novost u odnosu na Vrančićev rječnik imamo i u popisu imena biljaka i životinja, koje kod Vrančića naravno ne nalazimo: bazgovina, haptovina, kaduđa, limun, loćika, rusula, ruža, sino, soćivica (biljke); gidia (sa paralelom *bestia*, što se može dvoznačno uzeti — kao opće ime za životinju ili kao naziv jedne specijalne životinjske vrste), glavoč, kokot, kopir (ćiopa), kvočka, kravosac, jañac, pundur (puž), sipa (životinje).

Među imenima vjetrova (za koje ne zna Vrančić) nalazimo leksemu *bura*. Nešto veći broj leksema nalazimo na popisu oznaka pojmova iz svakodnevnog života i na području civilizacione leksike.

Primjeri za tu skupinu su: dolama, kika, konoba, libar, ložnica (krevet), mir (zid), poklopac, prsuja (tava), sapka (ili možda šapka-kapa), sić (kanta), stačun (prodavnica), svila, sulica, trusk (muljača), vruļak, žmul.

Nazivi bolesti su: kila (i pridjev kilav), pokostica (paraliza), jačmik (bez paralele, pa je značenje nejasno).

Rječnik donosi kao zasebnu leksiku jedan broj pridjeva koji označavaju najrazličitije osobine: gizdavi, jedinorođeni, rumen, smiješan, sprļast (razrok), zelen, vaodani (oprostiv, odnosi se na grijeh). Priloži ovog rječnika: drugovļa (drugi put), našćesrce, zdoli, zdaleka, sveder, pri, pria, prije (kao jedinstvena natuknica), gdi godir, noćas.

Vrančićev rječnik nema sljedećih veznika poznatih ovom rječniku: ili, neka (= da bi), te prijedlog *svrhu*. Novina u odnosu na Vrančića je navođenje upitne zamjenice za lice *tko*.

Ovaj rječnik ima i svoje posebne nazive za neke apstraktne pojmove za koje ne nalazimo paralelu kod Vrančića, pa ih treba tretirati kao leksikografski doprinos upravo ovog djela: ćutiti (osjećati), ganuti, nacil (načelo), hudoba, oplklda, pomena (memoria), prigovor, vrag, jec (jecanje), zvizd (zvižduk), te već pominjeni pridjev *vaodani*.

Kao posebne, neovisne lekseme ovog rječnika pojavljuju se glagoli: dahnuti, gasiti, gaziti, nauditi, pomenuti, prionuti, sahnuti, palitkovati, tovti.

U grupu zasebne, neovisne leksike treba ubrojati još i one riječi koje se ne mogu svrstati u ovdje naznačene značenjske grupe, ali se zbog iscrpnosti opisa svakako moraju registrovati: lito, plot (put, tijelo), put (način), svetac (blagdan, praznik), požrļivac (proždrļivac), poponice (klice), surla, savit (tal. testamento), zalimak (malje, paperje).

Karakteristična za ovaj rječnik je i upotreba kontaktnih sinonima, mada su ograničenog obima. Takvi sinonimi su: zeb-zima, šazno-iskra, šaljiv-smiješan, dika-slava, dok se par gladan-laćan javlja kao distantni sinonim. Uzor za ovo naš autor nije imao kod Vrančića, jer tamo ovakve sinonimske parove ne nalazimo.

Nakon pregleda zasebnih leksićkih cjelina, neovisnih o Vrančiću, nameće se pitanje porijekla ove leksike i njenih relacija prema mladim leksikografskim ostvarenjima.

Usporedba sa Rječnikom JA pokazuje da u njemu nisu registrirane lekseme: nacil, kopir, pundur, zalimak, sprļast, pa je onemogućeno situiranje ove leksike prema jeziku pisaca i prema dijalektima. Za neke lekseme Rječnik JA daje značenja sasvim različita od onih koje imamo u ovom rječniku (takav je slučaj sa leksemama *trusk* i *poponice*).

U Mikaljinom »Blagu jezika slovinskog« nalaze se lekseme: loćika, limun, kađuja, kokot, kravosac, soćivica, haptovina, glavoć, sve u sferi naziva biljaka i životinja, zatim nazivi bolesti: kila, kilav, te civilizaciona leksika i nazivi predmeta svaki-dašnje upotrebe: kika, konoba, poklopac, svila, surla, sulica, stačun, prsuja i religiozni termin vaodani. Prema navodima Rječnika JA ove su lekseme prvi put potvrđene kod Mikalje. Nakon nalaza ovih leksema u ovom rukopisnom rječniku

Mikalji se u svim navedenim slučajevima mora oduzeti »prvenstvo«, a istovremeno pretpostaviti da je ovaj rječnik bio izvor leksike za Mikaljino »Blago«. Leksikografi koji su preuzimali leksiku Mikaljina djela imaju, naravno, sve ove zasebne riječi rukopisnog rječnika.

Od mladih leksikografa primjere zasebne leksike našeg rječnika nalazimo kod Della Belle (bazgovina, gusa, palitkovati, posnik), te kod Stullija (savit) i Vuka (opklada, sić). Zanimljivo je da je leksika prisutna kod Della Belle poznata i dubrovačkim piscima.

Moguće je Della Bella ove riječi preuzeo iz rječnika koji je ovdje predmet analize, ali se isto tako može pretpostaviti da su iste riječi bile poznate dubrovačkom govoru i da ih je autor ovog rukopisnog rječnika u tom idiomu mogao i upoznati, kao što je to mogao učiniti i Della Bella.

Izoglose nekih zasebnih leksema nalaze se na sjevernodalmatinskim otocima, što je relevantno pri određivanju porijekla autora rječnika. To je slučaj sa leksemama: ločika (Rab), piple (Rab), haptovina (svi sjevernodalmatinski otoci), žmul (Cres), sić (svi).

Iz starih spomenika, gdje nalazimo prvu potvrdu, mogao je uzeti: prigovor, savit. Ne zna se porijeklo riječi *opklada*, pa se može pretpostaviti da je u pitanju novotvor.

Naš rječnik, prvi među poznatim leksikografskim ostvarenjima, ima naziv *Beč* (Viena), koji ne navode ni Vrančić ni Mikalja, a od pisaca prvu potvrdu imaju Vetranović, Georgiceo, Mrnavić, Kavanjin, spomenici na narodnom jeziku iz 16. v. Izvor ovoj riječi u našem rječniku nije moguće odrediti, ali se smije pretpostaviti da je autor rječnika poznao djela nekih pisaca sa ovog spiska, najvjerojatnije Vetranovića, Mrnavića i Georgicea (na osnovu jedne vrste relativne kronologije, po kojoj ovaj rječnik ide u početak 17. v. ili kraj 16. v.¹⁹).

Pojava istih riječi u starijim spomenicima i u jeziku pisaca kao i kod našeg pisca može govoriti o načitanosti autora rječnika, ali i o njegovom leksikografskom postupku pri izradi rječnika, u koji je bila uključena ekscerpcija starijih rukopisnih tekstova i djela starijih pisaca, mada se ovdje pojam ekscerpcija ne mora uzeti sa istim sadržajem i obimom značenja koje ta riječ ima u savremenim leksikološkim postupcima.

U tom smislu je zanimljiva pojava leksema *pokostica*, za koju — prema podacima Rječnika JA- znaju Bakšić i slavonski govori, pa je pojava ove riječi u rukopisnom rječniku dosta zagonetna. I ova narodna leksema, kao i one čija je izoglosa na sjevernodalmatinskim otocima ili u dubrovačkom govoru, mogle su u ovaj rječnik ući samo putem neposrednih kontakata autora rječnika i žive narodne riječi.

Simptomatično je da iz narodnog dubrovačkog govora prodire leksika vezana za nazive bolesti (kila, kilav), za nazive životinja (kravosac, glavoč), što znači leksika vezana za pojmove svakodnevnog života, koju je autor rječnika smatrao vrijednom bilježenja.

Iz svih pobrojanih fakata da se zaključiti da je autor rječnika uzimao kao izvor svog rječničkog blaga i jezik pisaca i žive govore, što govori o njegovom poimanju leksikografskog posla.

O autoru ovog rječnika govori nekoliko njegovih postupaka. Ma koliko bila upadljiva ovisnost o Vrančićevu »Dikcionaru« kad je u pitanju osnovni leksički

fond, autor ovog rječnika pokazuje poznavanje gramatičkog sistema srpskohrvatskog jezika, s jedne, i tvoračke mogućnosti jezika, s druge strane.

Gramatička znanja očituju se u leksikografskoj obradi, u akcentiranju natuknica, u navođenju osnovnih gramatičkih obavijesti o natuknicama, u korekcijama nekih fonetskih crta (ijekavizam, štakavizam), a posebno u svijesti o nepravilnim tvorbama glagola, što se razrješava navođenjem pojedinih ličnih oblika.

Autor »Slovoslovja dalmatinsko-italijanskog« uočio je manjkavosti i propuste Vrančićeva »Dikcionara« s obzirom na tvorbene mogućnosti jezika, pa je u tom smislu išao najveći broj njegovih nadopuna. Osjetio je da u Vrančićevu vokabularu postoji nešto što bismo mogli nazvati »praznim mjestom«, kao što je slučaj sa odsustvom imenice *razum* prema glagolu *razumiti*, ili sa nedostatkom pridjeva *bos* prema Vrančićevom *bosonog*, tako da ovaj rječnik u tom smislu nadopunjava Vrančićevo djelo. Obje inovacije — i gramatička obrada i iskorištavanje tvorbenih modela srpskohrvatskog jezika u opsegu širem nego što je to kod Vrančića — pokazuju da je autor rječnika morao biti dobar poznavalac jezika, prvenstveno njegova gramatičkog sistema, s tim što je posjedovao i neka znanja o leksikografiji koja su Vrančiću strana.

Sve je to, dakle, mogao uraditi samo izvrstan gramatičar, a u postvrančićevo vrijeme to je mogao biti samo Bartol Kašić.²⁰ U grafijsko-jezičkim osobenostima ovog rječnika na Kašića upućuje nekoliko činjenica.

1. grafijska podudarnost — uz otkriće koje pruža jedan detalj: Kašić u *Institutiones* nema foneme /d/, pa ni grafijskog znaka za nju, a rječnik ima znak *dy*. Kašić je /d/) mogao upoznati, jer ga kao čakavac nije nosio u svom fonološkom sistemu, tek u Ilirskom kolegiju u kontaktu sa štokavcima, ili što je vjerovatnije — poslije 1606. godine, kad je postao ispovjednik za ilirski jezik. Konačno se upotreba ove foneme kod Kašića učvršćuje poslije 1609. i tzv. prve dubrovačke misije, tako da u ranom djelu *Istorija Loretana* (1617) nalazimo oznaku *dy* za fonemu /d/²¹. Po tome bi ovaj rječnik mogao ići u rana razdoblja Kašićeva rada i pripadao bi mladom Kašiću. Grafijska podudarnost ne mora sama po sebi biti argumenat s najvećom težinom već stoga što grafijska osobenost može biti rezultat prihvatanja uzusa i određene grafijske škole, ali se u ovom slučaju radi o izraženoj podudarnosti koja može upućivati na istog autora.

2. Dokaz o Kašićevu autorstvu može biti i identičan akcenatski sistem i način akcentiranja, posebno podudaranje u nekim detaljima.

3. Iako je *Institutiones* trebalo da bude gramatika općeg jezika, u njoj se osjeća autor-čakavac, koji tek treba da usvoji štokavski. Gramatika zato sadrži dubletne forme: čakavske i štokavske, što je posebno izraženo kod zamjenica. U tom smislu podudara se rječnik sa *Institutiones*, jer i rječnik ima dublete u kategoriji zamjenica. *Institutiones* je gotovo dosljedno ikavski pisan, sa neznatnim odstupanjima prema ekavskoj zamjeni, dok rječnik ima također ikavsku zamjenu kao osnovnu, nešto ekavizama i nešto ijekavizama — ali dodanih. Kako je ijekavizam prvi put gotovo dosljedno sproveden u *Istoriji Loretani*, znači nakon prvog boravka u Dubrovniku, može se promišljati o mogućnosti da je ovo djelo korigirao — ijekavizirao Kašić poslije svojih neposrednih kontakata sa dubrovačkom ijekavicom, a pisao ga je još u onoj fazi kad je njegov izraz bio ikavski, dakle u prvim godinama rada na jeziku.²²

4. Cjelovitost prikazivanja gramatičkog sistema *Institutiones* je često narušavana dodavanjem niza pojedinačnih napomena koje se odnose na odstupanja kako u deklinacijskom tako i u konjugacijskom sistemu. Kašić ponekad ne uspijeva otkriti zakonitosti nego daje niz pojedinačnih pravila. To je izraženo kako kod formuliranja pravila za tvorbu prezenta, tako i kod tvorbe aorista i imperfekta. Posljedica takvog sagledavanja jezičkog sistema očita je i u rječniku, gdje se kod niza specifičnih tvorbi registruje posebno svaka »neregularna« forma, a ne vrši se uopćavanje ili sažimanje pojedinosti na model, na tip ili pravilo.

5. Pojava zasebne leksike ovog rječnika u Mikaljinom »Blagu jezika slovinskoga« zahtijeva poseban osvrt, opet u vezi sa Kašićevim djelovanjem i njegovim kontaktima sa Mikaljom.²³

S Mikaljom je Kašić surađivao u vrijeme svog djelovanja u Dubrovniku. Mikalja se u svom jezikoslovnom radu oslanjao na Kašićevo djelo, što je posebno evidentno u gramatici koja prati rječnik »Blago jezika slovinskoga« i koja je radena prema Kašićevoj gramatici *Institutiones*. Ako mu je Kašić bio uzor u gramatičarskom poslu, moguće je pretpostaviti da se služio i drugim njegovim djelima, a bliske prijateljske veze omogućavale su mu i korištenje Kašićevih rukopisa. Iz rukopisnog rječnika popunjavao je Mikalja svoje »Blago«, pa se u tiskanom djelu nalaze specifične riječi ovog rukopisnog rječnika. Na osnovu veza Kašić – Mikalja može se pretpostaviti da je analizirani rječnik pripadao Kašiću i da je taj rječnik Mikalji bio jedan od izvora leksičke građe.

Posebno je važno da Mikalja ima one riječi iz rukopisnog rječnika čija je izoglosa na sjevernodalmatinskim otocima. Ako pretpostavimo Kašićevo autorstvo, onda je samo on te riječi mogao ponijeti iz maternjeg govora, unijeti ih u rječnik i poslije posredstvom rukopisnog rječnika te su riječi stigle u Mikaljino »Blago«.

Tako Mikaljino »Blago« upravo prisustvom zasebnih leksema i na osnovu poznatih činjenica o vezama Kašića i Mikalje posredno ukazuje na autora rukopisnog rječnika.

6. Podudarnost s jezikom nekih dubrovačko-dalmatinskih pisaca i pisaca sa šireg srpskohrvatskog terena, kao i sa jezikom starih rukopisnih spomenika, mada ograničena na mali broj leksema, ukazuje na pisca znatne načitanosti. Nije teško pretpostaviti da je autor prve gramatike u svom gramatičarskom radu morao tražiti potvrdu za svoje gramatičke forme, a mogao ih je naći samo u jeziku pisaca i jeziku starih tekstova neliterarnog karaktera. Naravno, pri tome nije mogao zaobići leksički fond tih djela. Iz njih nije crpio samo gotove oblike i gotove lekseme već je tu upoznao i postojeće tvorbene modele, što nije ostalo bez odjeka u njegovu leksikografskom radu. Upravo ti fakti upućuju na Kašića kao mogućeg autora rječnika.

Mada može izgledati da na osnovu jezičkih fakata nije sasvim decidno dokazano Kašićevo autorstvo, rukopisni rječnik nazvan »Slovošlovje dalmatinsko-italijansko« predstavlja doprinos srpskohrvatskoj leksikografiji, jer u začecima leksikografskog rada otkriva prisustvo autora koji je opisu leksičkog fonda prilazio na nov način – nov u odnosu na dotadašnja leksikografska postignuća.

Način obrade i odnos prema izvorima upućuju na autora koji nije bio jednostavan »ispisivač« riječi iz Vrančićeva »Dikcionara« već poznavalac jezika čijim se jezičkim blagom bavi. I to treba, više nego Mitrovićeve pretpostavke temeljene na

porijeklu autora i grafijskim odlikama, govoriti o autoru, ali kao o znalcu jezika, a to — prema vremenu u kojem je rječnik nastao — može biti samo Kašić.²⁴

Važnije od pitanja o autorstvu je pitanje doprinosa ovog rječnika srpskohrvatskoj leksikografiji, a ono je nesumnjivo: prvo zato što pokazuje kakve je sve moguće primjene mogao imati Vrančićev »Dikcionar« u svoje i potonje vrijeme, a zatim — zasebnim postupcima autora »Slovošlovja« pokazuje puteve kojim se kretala mlada srpskohrvatska leksikografija u praskozorje razvoja srpskohrvatskog jezikoslovlja.

BILJEŠKE

¹ M. Brlek, Rukopisi knjižnice Male braće u Dubrovniku, knj. I, JAZU, Zagreb, 1952, 185. str.

² P. Mitrović, Četiri nepoznata dubrovačka rječnika, Nastavni vjesnik, knj. XVII, sv. 10, 1909. g., str. 522–539.

³ Mitrović, Isto, str. 539.

⁴ Primjeri su navedeni originalnom grafijom, ali bez oznake stranice jer se provjera može lako sprovesti slijedom abecednog poretka.

⁵ T. Maretić, Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima, Zagreb, 1889., str. 52–55.

⁶ D. Gabrić–Bagarić, Jezik Bartola Kašića, Institut za jezik, Sarajevo, 1984. g., str. 26–33.

⁷ Maretić, Isto, v. kod pisaca savremenih Kašiću i Vrančiću.

⁸ G. Neweklowsky, Einige Bemerkungen zur ältesten kroatischen Grammatik, Wiener Slavistisches Jahrbuch, sv. 25, Beč, 1979, str. 56–62; R. Katičić, Gramatika Bartola Kašića, Rad JAZU, knj. 388, Zagreb, 1981, str. 30.

⁹ Katičić, Isto, str. 31.

¹⁰ Katičić, Isto, 31–36.

¹¹ Katičić, Isto, str. 31., str. 35.

¹² Neweklowsky, Isto, str. 59–60.

¹³ Katičić, Isto, str. 34.

¹⁴ Katičić, Isto, str. 35.

¹⁵ M. Moguš, Čakavsko narječje, Zagreb, 1977. g., str. 49.

¹⁶ V. Putanec, Faust Vrančić, Hrvatsko-latinski rječnik 1595, postupkom obrata izradio i pogovor napisao V. Putanec, str. 70., gdje piše: »hrvatskih riječi citiranih u hrvatsko-latinskom registru (ima) oko 3581, među mađarskim slavizmima 304 riječi«, što iznosi 3885 riječi. U drugom dijelu navoda stoji: »te da hrvatskih riječi, s obzirom da Vrančić dosta riječi navodi više puta, ima oko 5800«. Za nas su bitne samo one riječi koje se ne ponavljaju, pa je onda moguće uporedbu vršiti na osnovu broja od 3885 riječi, a to je približno 3900.

¹⁷ V. Dukat, Rječnik Fausta Vrančića, Rad JAZU, knj. 231, str. 110–111.

¹⁸ J. Vončina, Vrančićev Rječnik, Filologija 9, 1979. str. 7–36, v. str. 10.

¹⁹ Vidi s. v. Beč Rječnik JA, a za vrijeme nastanka, Mitrović, Isto, str. 537–539., te članak: Proslava 375. obljetnice dolaska u Beograd o. Bartola Kašića, Blagovest, br. 1, 1988., str. 10–11, gdje su navedeni rezultati istraživanja p. V. Horvata o Kašićevu rječniku.

²⁰ Ovdje su dati samo oni elementi koji na osnovu jezika rječnika mogu govoriti o Kašićevu autorstvu, dok su ostali fakti o Kašićevu autorstvu, temeljeni na grafološkoj analizi, analizi papira i još nekim osobenostima objavljeni u pomenutom članku iz »Blagovesti« i biće objavljeni u posebnom radu p. V. Horvata.

²¹ Gabrić–Bagarić, Isto, str. 31 i 184.

²² Gabrić–Bagarić, Isto, str. 40–45, 187–191.

²³ M. Stojković, Bartuo Kašić D. I. Pažanin, Rad JAZU 220, str. 170–261, v. str. 193, 210–211.

²⁴ Mitrović u svom članku kao argumente za Kašićevo autorstvo navodi: podudarnost grafije u rječniku i Kašićevu djelu »Perivoj od djevtva«, prisustvo sjevernočakavskih leksema: *stupa*, *kadi*, *farba* (iako je *kadi* i *farba* preuzeto iz Vrančića, a *stupa* je adaptacija Vrančićevog *stulp*—tal. *colonna*); ime grada Rima napisano je majuskulom — RIM, što Mitroviću predstavlja dokaz o autoru-svećeniku; značenje riječi *Krañac* za Mitrovića je »čovjek s kopna«, kako je navodno otočanin mogao zvati primorca s kopna — što je krajnje isforsirano tumačenje, s obzirom da je talijanska paralela za riječ *Krañac* u ovom rječniku »Homo dei rivi-
era«, tj. čovjek s obale, s primorja. Mitrović je smatrao da je ovim, kao i nekim napomenama o akcentu, nesumnjivo utvrdio da je autor čakavac sa sjevernodalmatinskog terena, svećenik, a na osnovu grafijske podudarnosti s Kašićem pretpostavio je da je Kašić mogući autor. To što je bila gotovo slutnja, nešto što je Mitrović možda više intuicijom osjetio nego što je argumentima dokazao, tek sada — nakon gotovo 80 godina — pokušavamo riješiti.

Darija Gabrić — Bagarić

S u m m a r y

The manuscript Serbo — Croatian — Italian dictionary »Slovo-slovje dalmatinsko-talijansko« was made on the basis of Vrančić's five languages »Dictionary« by specific converse procedure with addition of 700 new words.

In contrast to Vrančić, the author of this dictionary has listed inflected Serbo — Croatian words with basic grammatical apparatus, what, together with specific procedure of treatment of nouns and irregular verb formations, revealed that the author of »SLOVOSLOVJE.« was familiar with Serbo — Croatian grammatical system. Congruence between graphic system, phonetically-morphological characteristics and specific grammatical explanations point to Bartol Kašić, the writer of the first Serbo — Croatian grammar, as a possible author of the dictionary. In regard to this fact, this manuscript of Serbo — Croatian lexicography possibly belongs to the beginning of 17th century.